

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΥΚΚΟΣ ΚΑΙ ΤΗΛΛΥΡΙΑ

● Του Δρος Χαράλαμπου Συμεωνίδη
Ομότιμου Καθηγητή ΑΠΘ

Αφορμή για το παρόν άρθρο μας δίνουν οι όροι *Κύκκος* και *Τηλλυρία*, που ενυπάρχουν στον τίτλο του *Μητροπολίτου Κύκκου και Τηλλυρίας*, που φέρει ο σεπτός ιεράρχης Κύριος Νικηφόρος.

Τον όρο *Κίκκος/Κύκκος* προϋποθέτει το επίθετο *Κικιότισσα/Κυκκιότισσα*, που πρωτοεμφανίζεται ως επωνυμία της Θεοτόκου. Η αρχαιότερη μνεία της Θεοτόκου βρεφοκρατούσας με το επίθετο *Κη-*

κηγοtica (= *Κικιότισα*) βρίσκεται σε εικόνα από την εκκλησία της Παναγίας Κιβωτού της κοινότητας Άγιος Θεόδωρος Αγρού. Η εικόνα φαίνεται να ανήκει στον 15^ο αιώνα. Η δεύτερη σε παλαιότητα επιγραφή *Η Κυκκηγοtica* αναφέρεται σε φορητή εικόνα της Παναγίας, που προέρχεται από την εκκλησία του Τιμίου Σταυρού του χωριού Πεδουλάς· η εικόνα αυτή χρονολογείται στο πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα. Η αριστεροκρατούσα Θεοτόκος *Κυκκώτισσα*, που προέρχεται από την εκκλησία της Αγίας

Παρασκευής του χωριού Μουτουλλάς και φυλάσσεται στο μουσείο της ιεράς μονής Κύκκου, φέρει την επιγραφή *ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ Η Κηκηγοtica* και χρονολογείται στον 15^ο-16^ο αιώνα. Στο ίδιο μουσείο υπάρχει μια δεξιοκρατούσα Θεοτόκος, που φέρει την επιγραφή *Η Ελεουσα Η Κυκιοτισσα* και χρονολογείται στα τέλη του 16^{ου} και τις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Μια λαϊκότερη εικόνα της αριστεροκρατούσας Θεοτόκου με την επιγραφή *Η κυρά του Κίκου* φυλάσσεται στο εκκλησιαστικό μουσείο του χωριού Κοιλάνι¹. Ο τύπος αυτός της Θεοτόκου *Κυκκώτισσας* προέρχεται κατά την επικρατούσα άποψη και κατά τον Κωνσταντινίδη πιθανότατα από τη μητροπολιτική Ελλάδα, όπως μαρτυρεί η ανάλογη εικόνα από το Σινά του 12^{ου} αιώνα.

Η αρχαιότερη ερμηνεία του ονόματος *Κύκκος* βρίσκεται στη Διήγηση της θαυματουργής εικόνας: «*ἡ εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἡ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Κόκκου*»². Η πρώτη σύνθεση της Διήγησης ανήκει στο έτος 1421/22³. Την ονομασία *Κόκ(κ)ος* του βουνού όπου χτίστηκε η μονή την αναφέρει και ο Ρώσος μοναχός Bars'kyj σύμφωνα με την ερμηνεία που του έδωσαν οι μοναχοί του Κύκκου στα 1735: «*Ονομάζεται ελληνιστὶ Παναγία του Κύκκου εκ του ὀρους Κόκκος ἢ Κύκκος ἢ κατ' ἄλλην ἀπαράδεκτον ἐκδοχὴν ἀπὸ το πτηνὸν κούκκος, το ὁποῖον ἐτραγουδοῦσε κύκκου-κύκκου κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, ὅταν ἡ θαυματουργὸς εἰκὼν μετεφέρθη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως*»⁴. Και ο Εφραίμ στην «*Περιγραφή*» επαναλαμβάνει την ετυμολογία αυτή: «*εις τὸ ὄρος τοῦ Κόκκου, τοῦ μετονομασθέντος Κύκκου, ἐγγὺς ὄντος τῆς Μυριανθούσης*»⁵. Την προέλευση από το *κόκκος* «*ποικιλία πρίνου (αγριοπρινιάς)*», που φύτρωνε εκεί και με τον καιρὸ τὸ πρόφεραν *Κύκκος*, την απορρίπτει ο Νέαρχος Κληρίδης⁶.

Από τις ορθογραφίες που έχουν κατατεθεί παραπάνω (*Κηκηγοtica*, *Κυκκηγοtica*, *Κυκιοτισσα*, *κυρά του Κίκου*) είναι πρόδηλο ότι γνήσιες μπορεί να είναι μόνον οι *Κηκηγοtica* και *κυρά του Κίκου*, ενώ λόγιες είναι αυτές που εμφανίζουν *υ*, δηλαδή *Κυκκηγοtica* και *Κυκιοτισσα*. Είναι γνωστό ότι το *υ* στη θέση ενός [i] (= *ι, η*) προσδίδει, σύμφωνα με παλιά ελληνική λαϊκή γραμματική αντίληψη, κύρος στη λέξη, καθώς την εξαρχαίζει και την εξωραίζει. Από τα πολλά παραδείγματα για τη λόγια ορθογρά-

φηση του τύπου αυτού αναφέρουμε τα εξής επώνυμα: *Βοτύλιας=Βοτίλιας*, *Κυραμίδας=Κιραμίδας*, *Κοσκυνίδης=Κοσκινίδης* κ.ά. Ακόμη είναι αυθαίρετη και εσκεμμένη η δήθεν γλωσσική εξέλιξη του *Κόκκος* σε *Κύκκος*, ενώ στην πραγματικότητα το ὄρος *Κόκκος* επινοήθηκε για να εξηγηθεί με μια φωνητική αλλαγή (*ο > υ*) ο ὄρος *Κύκκος*. Επίσης ο διπλασιασμός του *κ* φαίνεται να είναι λόγιος, καθώς ορισμένες λέξεις που παραδίδονται από την αρχαιότητα εμφανίζουν δύο *κ* (*κόκκος*, *λάκκος*

κ.ά). Συνεπώς πρέπει να ερμηνεύσουμε το ὄρος ἢ τον τόπο με την ονομασία *Κίκος* (χωρίς λόγιους εξωραϊσμούς), όπου ιδρύθηκε η μονή.

Έχουμε την εντύπωση ότι τη ζητούμενη λέξη μας την παραδίδει ο Ηούχιος με το εξής γλώσημα: «*κίκους· ο νέος τέτιξ*». Ο τύπος *κίκους* είναι αιτιατική του πληθυντικού, το ερμηνεύμα όμως δίνεται σε ονομαστική ενικού. Συνεπώς είναι πολύ πιθανόν το βουνό ἢ πιο στενά ο τόπος όπου ιδρύ-

¹ Κ. Κωνσταντινίδη, Η διήγησης της θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου, Λευκωσία 2002, σ. 66 και εξής.

² Κωνσταντινίδη, ὁ.π., σ. 93.

³ Κωνσταντινίδη, ὁ.π., σ. 53.

⁴ Κωνσταντινίδη, ὁ.π., σ.117.

⁵ Κωνσταντινίδη, ὁ.π., σ.117.

⁶ Χωριά και πολιτείες της Κύπρου, Λευκωσία 1961, σ. 125.

θηκε η μονή να ονομαζόταν *Κίκος*, δηλαδή το *βουνό του τζιτζικα* ή ο *τόπος του τζιτζικιού* (κυπριακά του *ζιζιρου*). Καθώς το *κίκος* αποτελεί ιδιοματική λέξη και δεν διασώθηκε παρά μόνον ως ονομασία της μονής, εξωραϊστική με *υ* και δύο *κ*, για να αποκτήσει αρχαιοπρέπεια, που συνήθως επιζητούν οι εκκλησιαστικοί κύκλοι.

Επίσης εξίσου λόγια και επινοημένα είναι η ορθογράφηση *Τηλλυρία* (*Τηλλυρκά* στο ιδίωμα), επειδή τάχα εγκαταστάθηκαν εδώ έποικοι από την ελλαδική νήσο Τήλο, άποψη διάχυτη σε όλα τα κυπριακά συγγράμματα και επίσης στα εξειδικευμένα⁷. Πρόκειται για τη γνωστή εκκλησιαστική παράδοση, που την αναφέρει και ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός στη Χρονολογική Ιστορία του, σύμφω-

να με την οποία η Αγία Ελένη στη σύντομη παραμονή της στην Κύπρο διαπίστωσε ότι το νησί είχε σχεδόν ερημωθεί και για τον λόγο αυτόν έστειλε εδώ κατοίκους από τη νήσο Τήλο, για να ενισχύσουν τον τοπικό πληθυσμό. Η εγκατάσταση εδώ των Τηλιών εποίκων πρέπει να έγινε στο πρώτο μισό του 4^{ου} αιώνα⁸. Αλλά η ερμηνεία αυτή δεν ευοδώνεται γλωσσικά, γιατί οι κάτοικοι της Τήλου δεν ονομάστηκαν ποτέ **Τήλυροι* ή **Τήληροι* (λέγονται *Τηλιακοί*, λόγια *Τήλ-ιοι*) από τους άλλους νησιώτες Έλληνες και ασφαλώς και από τους Κυπρίους.

Σύμφωνα με άλλη ερμηνευτική απόπειρα ο Πλίνιος στη Φυσική του Ιστορία (Naturalis Historia, 131) αναφέρει τρία άγονα νησιά στη

βορειοδυτική θάλασσα της Κύπρου (Θάλασσα της Λυκίας): *Ψυλλίς*, *Τέλενδος* και *Άπτελέβουσα*. Και εδώ αυθαίρετα και χωρίς καμιά σοβαρή απόδειξη το νησάκι *Ψυλλίς* ταυτίζεται με τη σημερινή *Πέτρα του Λιμνίτη* και διατυπώνεται η υπόθεση ότι η περιοχή πήρε την ονομασία του μικροσκοπικού αυτού νησιού⁹. Συναφής με την προηγούμενη άποψη είναι και η υπόθεση ότι στρατιώτες Ψυλλιοί εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Τηλλυρίας σε εποχή που αγνοούμε¹⁰. Τέλος δεν μπορεί να ληφθεί σοβαρά υπόψη και να συζητηθεί καν γλωσσολογικά η σύνδεση της ονομασίας της περιοχής με το όνομα *Τυρρίας*, ό που μνημονεύει ο Αριστοτέλης (*Περί Θανασιών Άκουσμάτων*, 43) και πρέπει να είναι όνομα ποταμού η βουνού¹¹.

Γεωγραφική περιοχή με το όνομα *Τηλλυρία* ή *Τυλληρία* είναι άγνωστη στους μεσαιωνικούς χάρτες του νησιού (λ.χ. στον χάρτη του Abraham Ortelius από το έτος 1573, του Jan Coronensis Honder από το 1571 και του Philip Cluver από το 1661). Η ονομασία Tylliria εμφανίζεται για πρώτη φορά σε χάρτες από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπως στους χάρτες λ.χ. του Louis de Mas Latrie του 1862¹². Στους χάρτες αναγράφεται και μια άλλη *Τυλλυρία* στην ενδοχώρα της Πάφου ως Tallirgha de Baffo = *Τυλλυργά της Πάφου*¹³. Αν δεν πρόκειται για κάποιο χαρτογραφικό λάθος, τότε έχουμε δύο *Τυλλυρίες*, πράγμα που υποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε με έναν συνήθη γεωγραφικό ή καλύτερα εδαφολογικό όρο, που δηλώνει τη φτωχή ορεινή περιοχή. Ο Χατζηχριστοδούλου κινείται γύρω από την ετυμολογία που προτείνουμε, όταν λέγει ότι η λέξη *τύλος* στην κυπριακή διάλεκτο λέγεται *κάλλος* και ότι η λέξη *τύλληρος* σημαίνει την εδαφική ανωμαλία. Ακριβέστερα το επίθετο *τύλληρος* σημαίνει “ορεινός” και μεταφορικά α) για τη χώρα: “ορεινή, κακοτράχαλη, δύσβατη, δυσπρόσιτη” κλπ., β) για τον κάτοικό της: “φτωχός, άξεστος, αγροίκος” κλπ.

Το όνομα *Τυλλυρία* (και όχι *Τηλλυρία*) είναι κατά την άποψή μας αρχαιοπρεπέστατο και δυστυχώς διέφυγε της προσοχής των ετυμολόγων, που θα μπορούσαν να το συγκαταλέξουν στο αρ-

χαϊκό λεξιλόγιο της διαλέκτου. Η *Τυλλυρία* βασίζεται στο αρχ. επίθετο *τυληρός* “που έχει κάλους, κόμβους, εξογκώματα” και μεταφορικά “που έχει ορεινά ογκώματα, λόφους, βουνά”. Η βασική λέξη είναι η αρχαιοελληνική *τύλος*, ό “κάλος, ρόζος, κόμβος, τοπούζι” και μεταφορικά “εδαφική έξαρση, λόφος, βουνό”. Δεν χρειαζόταν να διασχίσω την Τυλλυρία και να έλθω στον Πύργο, για να διαπιστώσω ότι η περιοχή είναι ορεινή. Το γεγονός αυτό μου το διαβεβαίωσε το όνομα πριν επιχειρήσω το ταξίδι μου και διαπιστώσω ίδιους όμμασιν ότι η Τυλλυρία είναι πράγματι ορεινή. Ο Α. Σοφοκλέους λ.χ. περιγράφοντας τη μορφολογία του εδάφους της Τυλλυρίας τη χαρακτηρίζει από «λοφώδη μέχρι ημιορεινή» επιβεβαιώνοντας την τοπογραφική περιγραφή της Μεγάλης Κυπριακής Εγκυκλοπαίδειας¹⁴. Το υψηλότερο σημείο της Τυλλυρίας είναι ο Λωρόβουνος (669 μέτρα).

Η σημασιολογική εξέλιξη του *τύλος*, ό “κάλος, ρόζος, κόμβος, τοπούζι” σε “εδαφική έξαρση, λόφος, βουνό” δεν είναι σπάνια και συναντάται και σε άλλες γλώσσες. Επιλέγουμε εδώ δύο τέτοιες περιπτώσεις από γειτονικές βαλκανικές γλώσσες που δημιούργησαν μάλιστα αντίστοιχα νεοελληνικά οικωνύμια. Α) *Κουσκούνι*, το [Αρεοπόλεως, Οιτύλου] διαλεκτικό **κουσκούνι*, το “λοφίσκος” < τουρκικό *kiskin*, γενική *kiskinli* “τύλος, κάλος, τάκος, εξόγκωμα”, πβ. *κούσκουνας*, ο “μώλωπας”, μεταφορικά “ύψωμα, λόφος”. Β) *Μπερέκλα*, η [Τριφυλίας, Μεσσηνίας] αλβανικό *bërdokull-a* “εξόγκωμα, λοφίσκος”¹⁵.

Συμπέρασμα. Το όνομα *Κύκκος* μπορεί να εξακολουθεί να γράφεται με την ορθογραφία με την οποία παραδόθηκε. Το *Τηλλυρία*, για την ορθογραφία του οποίου υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα, εφόσον σύμφωνα με τη Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια απαντάται και ως *Τυλλυρία*, *Τυλλυρία*, *Τυλλυρία* κλπ., πρέπει να γράφεται *Τυλλυρία*, ορθογραφία που συνάδει με την εδαφική μορφολογία της περιοχής, που όπως είναι γνωστό παίζει τον πρώτο σημαντικό ρόλο στην ονοματοδοσία ενός τόπου. ■

⁷ Ν. Κληρίδη, ό. π., σ. 233.

⁸ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 13, σ. 68.

⁹ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, ό.π.

¹⁰ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, ό.π.

¹¹ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, σ. 63-64, Pape-Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen, Braunschweig 1911, σ. 1569.

¹² Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, Χαρτογραφικά Τηλλυρίας. Η μαρτυρία των χαρτών (15ος-20ός αιώνας), Πρακτικά του Συνεδρίου Τηλλυρία: Μνήμες, Ιστορία και Αρχαιολογία, Λευκω-

σία (Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου) 2010, σ. 260 και εξής.

¹³ Χρ. Χατζηχριστοδούλου, ό.π., σ. 261.

¹⁴ Α. Σοφοκλέους, Εισαγωγή στη γεωγραφία της Τηλλυρίας, Πρακτικά του Συνεδρίου Τηλλυρία: Μνήμες, Ιστορία και Αρχαιολογία, ό.π., σ. 5.

¹⁵ Βλ. Χ.Π. Συμεωνίδη, Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων, Λευκωσία-Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 758, 984.